

BIBLICUM ŚLĄSKIE

KURS ZASADNICZY

Wykład IV - Wymiar teologiczny oraz znaczenie Księgi Rodzaju w historii zbawienia. Część II

6.2. Izmael (Rdz 25,12-18) i Izaak (Rdz 25,19-35,29)

Obaj synowie Abrahama stanowią literacko-teologiczny *pomost*, pozwalający na połączenie tradycji o Abrahamie z tradycją o Jakubie-Izraelu. W wypadku Izmaela, pierwotnego syna patriarchy, istotne były dwa opowiadania o ucieczce (Rdz 16) i wygnaniu Hagar, jego matki (Rdz 21,8-21), oraz decyzja samego Jahwe w sprawie wybranego potomka Abrahama (Rdz 17,19-21). Po tych rozstrzygnięciach podaje się już tylko jego krótką notę genealogiczną, ukazującą spełnienie złożonych przez Boga obietnic (por. Rdz 17,20; 21,18; por. Rdz 25,12-18). Osiedlenie się potomków Izmaela na pustyni, daleko o siedlisk Izaaka (Rdz 25,18), odsyła do tego, co zostało powiedziane w Rdz 16,12. Jak miało to już miejsce w przypadku Lota, i jak stanie się w przypadku Ezawa (Rdz 36,6-8), Izmael osiadł daleko poza granicami Ziemi Obiecanej.

Postać Izaaka wpisana jest głównie w długie opowiadanie o dziejach Jakuba. Ma on jednak, w odróżnieniu od Abrahama i Jakuba, swoje własne *toledot* w Rdz 25,19, a opowiadanie o jego dziejach zamyka informacja o śmierci i pogrzebie (Rdz 35,28-29). Podobnie jak w przypadku Izmaela (Rdz 25,12), o Izaaku opowiada się już znacznie wcześniej, jeszcze w ramach cyklu o Abrahamie (Rdz 21,1-5; 24,15.29.67). Głównym bohaterem tego, o czym opowiadać się będzie na przestrzeni Rdz 25,19-35,29 nie jest już jednak Izaak, lecz jego dwaj synowie: Ezaw i Jakub. Izaak w roli głównego bohatera pojawia się jedynie w Rdz 26. Ulokowanie tego rozdziału pomiędzy Rdz 25 i 27 pozwala podkreślić dwa oblicza Izaaka. Raz jest on człowiekiem troszczącym się o kraj, w którym mieszka (Rdz 26), a zaraz potem staje się powodem konfliktu pomiędzy Ezawem i Jakubem (antycypując konflikt pomiędzy Edomem i Izraelem; por. Rdz 29,31-30,24). Podobnie, jak poprzednio, także i tu akcent położony jest na wybranie młodszego z braci zamiast pierwotnego.

6.3. Cykl o Jakubie (Rdz 25,19-37,1)

Cykl o Jakubie łączy się poprzez osobę Izaaka z cyklem o Abrahamie, stanowiąc jednocześnie przygotowanie do opowiadania o Józefie i jego braciach. To ostatnie przygotowuje z kolei i wyjaśni przyczyny pobytu Izraelitów w Egipcie. W odróżnieniu od cyklu o Abrahamie, który składał się z luźno połączonych opowiadań, cykl o Jakubie stanowi bardziej zwarty literacko zbiór legend. Podobnie jak Abraham, Jakub nie ma swojego osobnego *toledot*. W cyklu o Abrahamie zastępuje je wprowadzenie poprzez *toledot* Teracha, zaś w cyklu o Jakubie podobną rolę pełni *toledot* Izaaka. Imię Jakuba pojawia się dopiero w związku z *toledot* jego synów (Rdz 37,2). Genealogia Ezawa (Rdz 36,1-43), tak jak wcześniej genealogia Izmaela jest tylko dodatkiem, który wydaje się kończyć cykl poświęcony Jakubowi (Rdz 25,12-18). W rzeczywistości jednak nie wiadomo gdzie kończy się cykl o Jakubie. O jego śmierci i pochówku opowiada się bowiem dopiero w Rdz 49,29-50,13.

Można jednak przyjąć, że zakończenie opowiadań o Jakuba w roli głównego bohatera (Rdz 35,23-29), podobnie jak zakończenia cyklu o Abrahamie (Rdz 25,7-11), kończy się genealogią jego niewybranego syna. Później bowiem nie będzie on już głównym bohaterem wydarzeń.

Opowiadanie o Jakubie ma formę koncentryczną i rozwija się w trzech aktach: pierwszy i trzeci rozgrywają się w Kanaanie, a jego bohaterami są Jakub i Ezaw (Rdz 25-28*; 32-33). Drugi usytuowany jest w Haranie, a bohaterami są tu z kolei Jakub i Laban (Rdz 29-31). Wszystkie trzy części łączy temat ucieczki i powrotu Jakuba. W drodze z Kanaanu do Haranu pojawia się miasto Betel, gdzie po raz pierwszy dojdzie do spotkania Jakuba z Bogiem (Rdz 28,11-22). W drodze powrotnej pojawia się kolejne miejsce - Penuel. Tam również Bóg objawi się Jakubowi i będzie z nim walczył, zmieniając ostatecznie jego imię na Izrael (Rdz 32,22-32). Ostatnie epizody w cyklu Jakuba (Rdz 33,18-35,29) połączone są pomiędzy sobą serią podróży wewnątrz Kanaanu. Etapy tej podróży wyznaczają kolejno: Sychem (Rdz 33,18-20; por. Rdz 34: dygresja motywująca dalszą podróż Jakuba do Betel por. Rdz 35,5); Betel (Rdz 35,1-15); Efrata (Rdz 35,16), gdzie rodzi się Benjamin i umiera Rachela (Rdz 35,17-20); Migdał Eder (Rdz 35,21), gdzie wymienia się synów Jakuba (Rdz 35,22-26); Hebron (Rdz 35,27), gdzie razem z Ezawem Jakub pochowa swego ojca Izaaka (Rdz 35,28-29). Punkty kulminacyjne stanowi tu konsekracja dwóch miejsc kultu: Sychem (Rdz 33,18-20) i Betel (Rdz 35,1-15). W obu częściach cyklu są także dwa „obce” wtrącenia. Jednym z nich jest Rdz 26, w którym głównym bohaterem jest Izaak przebywający w Gerarze. Jak wynika z toku opowiadania nie ma on jeszcze nic wspólnego z Ezawem (Rdz 26,34-35). Drugim wtrąceniem jest Rdz 34, w której głównymi bohaterami są Dina, córka Jakuba i Sychem. To opowiadanie motywuje z kolei późniejszą podróż Jakuba do Betel (Rdz 35,5).

Łatwo zauważyć, że oba główne opowiadania (Jakub-Ezaw/Jakub-Laban) łączy centralna perykopa opowiadająca o objawieniu w Betel (Rdz 28,10-22). Do niej też odnosi się druga wzmianka o Betel z Rdz 35,1-15 (por. Rdz 35,1.7 i Rdz 28,10 i Rdz 27,43-45 oraz Rdz 35,9.14-15 z Rdz 28,18-19.22). Oprócz tego miejsca Jakub nieustannie podróżuje ze wschodu na zachód. Lista miejsc, które odwiedza to: Mahanajim (Rdz 32,2-3), Penie/Penuel (Rdz 32,3-4), Sukkot (Rdz 33,17), Sychem (Rdz 33,18-20), gdzie kupuje pole (Rdz 33,19) oraz wznosi dom i szałas dla swego stada (Rdz 33,17). Mimo to zaraz potem ponownie rusza do Betel (Rdz 35,1-15). Najpierw, ponieważ jest to nakaz Jahwe (Rdz 35,1), a potem, ponieważ motywują to wydarzenia opisane w Rdz 34. W efekcie jego wędrówki swój punkt kulminacyjny mają w Betel, choć to Sychem wydawało się być miejscem, w którym chciał osiąść Jakub. Jahwe o wiele rzadziej wchodzi w bezpośredni kontakt z patriarchą, niż miało to miejsce w cyklu o Abrahamie. Nigdy jednak nie ma wątpliwości, że za biegiem wydarzeń stoi Bóg (Rdz 25,21-23; 26,2-5.12.24; 27,28; 28,3-4.13-15; 29,31-33; 30,18.20-21.27.30; 31,3.7-13.16.24.29.42.45; 32,10-13; 33,5-11; 35,3.5.7.9-13).

Trudny charakter Jakuba, widoczny od momentu jego narodzin (Rdz 25,29-34). Dzięki temu może on jednak zyskać przewagę nad rywalami (Ezaw i Laban), a nawet nad samym Bogiem (Rdz 32,29). Dzięki takiemu, a nie innemu charakterowi zdobędzie on też kolejno błogosławieństwo zarezerwowane pierworodnemu (Izaak: Rdz 27), stada zwierząt należące do Labana (Rdz 30,25-31,8) i nowe imię od Boga (Rdz 32,27-29). Ostatecznie też wszystkie

wywołane przez Jakuba kontrowersje kończą się pojednaniem (z Labanem: Rdz 31,43-54; z Bogiem: Rdz 32,23-33; z Ezawem: Rdz 33,1-17).

Lustrzanym odbiciem charakteru Jakuba jest jego umiłowana żona Rachela. Podobnie jak mąż, walczy ze swą siostrą, tym razem o potomstwo (Rdz 29,31-30,24) i podstępem wykrada ojcu rodzinne bóstwa (Rdz 31,19.33-35). Gwarantuje tym błogosławieństwo i pomyślność swojej własnej rodzinie. W opisie siostrzanej rywalizacji Lei i Racheli (Rdz 29,31-30,14) znajduje swe odbicie konflikt Jakuba z Ezawem i Labanem. Również i w tym wypadku obie siostry pojednają się poprzez wspólne działanie w obronie swego męża Jakuba przed ich własnym ojcem (Rdz 31,14-16).

Cykl o Jakubie stanowi kontynuację tematu obietnic, rozpoczętego w cyklu o Abrahamie. Opowiadanie o małżeństwie Izaaka z Rebeką (Rdz 24) jest zapowiedzią tej kontynuacji, która swój właściwy początek ma w Rdz 25,23. Część egzegetów sądzi jednak, że to nie obietnica, lecz błogosławieństwo jest zasadniczym tematem cyklu (Rdz 27; 30,27.30; 32,1.27; 35,5.9.11-12). Główny problem w kontekście potrzeby przekazywania błogosławieństwa także i tym razem stanowi potomek (Rdz 25,21) zrodzony z umiłowanej żony Rebeki (Rdz 29,31-30,14). Jakub zagwarantował sobie błogosławieństwo ojca podstępem. Odwrócił tym zasadę pierworództwa (Rdz 27,29) i przeniósł akcent na siebie, jako kontynuatora obietnic złożonych Abrahamowi (Rdz 27,28). Izaak zapowiada więc, że to Jakub będzie panem Ezawa (27,37.39.40), choć w praktyce, na przestrzeni całego cyklu, będzie on pełnił raczej rolę sługi. Najpierw u swego wuja Labana w zamian za żonę (Rdz 25,20.30; 30,16), a potem także wobec swego brata (Rdz 32,18; 33,3.6-7). Pojednanie obu zwaśnionych braci jest swego rodzaju niespodzianką w cyklu. Ucieczka Jakuba przed zemstą Ezawa sprawia, że przez długi okres obaj są oddzieleni od siebie. Kiedy Jakub wraca, szuka pojednania z bratem (Rdz 33,4). Ezaw początkowo odrzuca taką propozycję (Rdz 33,9), ale ostatecznie godzi się na nią „aby mogli żyć w jednym kraju” (Rdz 36,7). Mimo to, ze względu na o małą liczebność swojego klanu, osiada na wyżynie Seir w Edomie, a więc poza granicami Ziemi Obiecanej (Rdz 36,8). Bracia więc ostatecznie ponownie się rozstają, aby żyć oddzielnie. Tym razem jednak są już pojednani ze sobą. Zwraca uwagę to, że nie wszystkie zapowiedzi ojca zostają spełnione. Podczas prób pojednania obu braci podkreśla się, że to nie Ezaw jest sługą Jakuba, lecz odwrotnie. Również, jakby wbrew błogosławieństwu ze strony ojca, umiłowana żona Jakuba, Rachel, jest przez długi czas pozostaje bezpłodna (Rdz 29,31; 30,2).

Opowiadanie o Jakubie zaskakuje zatem czytelników swoim zakończeniem w stosunku do oczekiwań rozbudzonych na początku. Podobna technika opowiadania powróci jednak także w kolejnym cyklu, gdzie głównymi bohaterami będą synowie Jakuba. Podobnie jak Jakub oszukał swego ojca, tak sam zostanie oszukany przez swoich synów. Spośród dwóch proroczych snów Józefa na początku opowiadania (Rdz 37,6-11), spełnią się tylko pierwszy z nich, zapowiadający pokłon wszystkich braci oddany Józefowi (Rdz 42,6 [dziesięciu braci]); 43,26.28; 44,14 [jedenastu braci])). Drugi sen nie znajdzie swego wypełnienia, gdyż ojciec i matka nigdy nie pokłonią się Józefowi (Rdz 48,12). Ostateczne również i w tym przypadku pojednanie z braćmi wymagać będzie zmiany dumnej postawy Józefa oraz skrucę jego braci. Tematem dominującym są tu bowiem nadal właśnie w łonie rodziny. Wszystko, podobnie jak w przypadku Jakuba, kończy się jednak pojednaniem.

Cykl o Jakubie przygotowuje zatem wydarzenia, o których opowiadać się będzie w historii Józefa (Rdz 37,2nn). Dzieje Jakuba, podobnie jak opowiadania o Józefie i jego braciach, są historią o konflikcie rodzinnym. Jest jednak zasadnicza różnica pomiędzy stylem narracji w cyklu o Jakubie i opowiadaniu o Józefie. W cyklu o Jakubie ważną rolę odgrywają jego relacje z Jahwe. Bóg, rzadko, ale jednak objawia się patriarsze w Betel (Rdz 28,10-22; 35,1-15) i Peniel (Rdz 32,23-33). W opowiadaniu o Józefie obecność Boga będzie bardzo dyskretna, niemal niewidoczna.

6.4. Józef i bracia (Rdz 37-50)

Cykl opowiadający o losach synów Jakuba pełni dziś rolę pomostu pomagającego przenieść czytelnika z epoki patriarchów w czasy bliższe pokoleniu *Exodusu*. Wyjaśnia się tu, w jaki sposób przodkowie Izraelitów znaleźli się w Egipcie. Te części księgi Rodzaju wyróżniają pewne szczególne cechy literackie. Przede wszystkim nie chodzi tu już o mniej lub bardziej luźno połączone epizody, ale o literacką całość, zbudowaną z wielkim kunsztem. Nie ma już tu mowy o żadnych objawieniach Boga, ani o starożytnych miejscach kultu. Bóg wydaje się tu niemal nieobecny. Wspomina się o Nim zaledwie w kilku aluzjach, dowodząc, że dyskretnie wpływa On jednak na bieg wydarzeń (por. Rdz 39,5.21-23; 41,28.39; 45,5-9; 50,20).

Zasadniczy rdzeń opowiadania o Józefie znajduje się w Rdz 37//39-41//42-45. Podział tych rozdziałów na trzy części wynika z poruszanej problematyki. W pierwszej i trzeciej chodzi bowiem o problemy rodzinne: konflikt (Rdz 37) i pojednanie (Rdz 42-45), w centralnej zaś (Rdz 39-41) porusza się kwestie natury politycznej: dojście Józefa do wielkiej godności w Egipcie. Nie ma tu żadnych odniesień do jego rodziny. W dalszych rozdziałach (Rdz 46-50) opowiada się o podróżach braci Józefa, a później także jego ojca do Egiptu. Bracia mieli na celu zdobycie pokarmu, którego zabrakło w Kanaanie i jak najszybszy powrót do domu. Późniejsza podróż ich ojca wraz z rodziną ma na celu osiedlenie się w Egipcie na stałe. W tym sensie podróż ta stanowi przeciwieństwo dla wcześniejszej podróży jego synów. Podział tych rozdziałów na dwie części (Rdz 46,1-47,27//47,28-50,26) wynika jednak z nieco innych względów. W pierwszej części dominujący jest motyw podróż synów Jakuba, a potem samego Jakuba wraz z nimi z ziemi Kanaan (Hebron) do Egiptu (Goszen); w drugiej zaś, temat dominujący rozwija się wokół śmierci Jakuba i Józefa.

Historia Józefa zaczyna się od informacji (Rdz 37,3-4) o tym, że Józef stał się ulubieńcem ojca i wzbudziło to nienawiść ze strony jego braci. Właściwy początek znajduje się jednak w scenie, gdzie Józef opowiada o swoich dwóch snach (Rdz 37,5-11). Wynika z nich, że przyszłości najmłodszy z synów uzyska przewagę na całą resztą rodziny, z rodzicami włącznie. Od tego momentu ma miejsce cała seria nieszczęść, które spadają na Józefa, doprowadzając go do coraz większej degradacji. Najpierw staje się on ofiarą zazdrości i zemsty ze strony swoich braci (Rdz 37,11-36), potem zostanie fałszywie oskarżony przez żonę Potifara (Rdz 39). Poníženie, które w efekcie tych postaw staje się udziałem Józefa, stanowi jednak punkt zwrotny. Pobyt w więzieniu daje mu okazję do wyjaśnienia dwóch snów uwięzionym wraz z nim Egipcjanom. Są nimi podczaszy i przełożony nadwornych piekarzy (Rdz 40). Ten nieoczekiwany zwrot akcji poprzedza ważna informacja o tym, że Józef, dzięki Bożej pomocy, dobrze radził sobie w więzieniu (Rdz 39,21-23). Mimo tego, że

podczaszy zapomniał o Józefie po swoim uwolnieniu (Rdz 40,23), Józef po dwóch latach ma kolejną okazję do zmiany swego losu. Tym razem to faraon ma dwa sny (Rdz 41,1-7). W poczuciu bezradności przy ich wyjaśnieniu, podczaszy przypomina sobie o Józefie, informuje o nim faraona, a ten każe go wezwać (Rdz 41,8-14). Ostateczny efekt jest taki, że Józef odnosi sukces i zostaje wywyższony (Rdz 41,40-46).

Styl opowiadania zmienia się, gdy bracia Józefa przybywają po raz pierwszy do Egiptu (Rdz 42). Od tego momentu rozgrywa się cała seria konfrontacji podnoszących napięcie we wzajemnych relacjach. Swój moment kulminacyjny znajdują one w decyzji podjętej przez Jakuba, aby udać się do Egiptu (Rdz 45). To fundamentalne wydarzenie dla całej Księgi Rodzaju. Dalsza część opowieści dotyczy szczegółów związanych z osiedleniem się rodziny Jakuba w Egipcie, jego błogosławieństwie, oraz o śmierci i pogrzebie.

Nie przewodnią całość narracji tworzy seria spotkań Józefa, które zawsze prowadzą do zmiany jego statusu. Zaczyna jako ulubiony syn ojca wzbudzając tym zazdrość i w konsekwencji wrogość swoich braci. Efektem tych przeciwstawnych uczuć jest przejście od bycia uprzywilejowanym synem ojca do stania się niewolnikiem w obcym kraju. Odarcie z szaty (Rdz 37,23) odgrywa tu rolę symboliczną – oznacza zmianę statusu. W Egipcie będąc faworyzowanym sługa Potifara przyciąga uwagę jego żony i w efekcie odrzucenia jej załotów z niewolnika staje się więźniem. Również i tu niewolnicza szata Józefa (Rdz 39,18) odgrywa ważną rolę, jako dowód świadczący przeciwko Józefowi (por. Rdz 37,31-32). Kiedy udaje mu się wyjaśnić sny faraona, zostaje uwolniony i przyodziany w nowe szaty (Rdz 41,42). Wskazują one ponownie na kolejną zmianę statusu (por. Rdz 41,41-44). Nie brak w opowiadaniu także ironii. Jak oszukawszy swego ojca doprowadzili go do rozpacz i rozerwania przez niego swych szat w odruchu rozpacz po utracie najmłodszego syna (Rdz 37,34), tak potem to bracia Józefa rozedrą swoje szaty w obronie najmłodszego z nich – Benjamina (Rdz 44,13). Ostatecznie pojednanie zakończy się tym, że Józef obdaruje swych braci nowymi szatami (Rdz 45,22).

Podsumowanie

Opowiadania o Jakubie oraz jego synach, Józefie i pozostałych braciach, oparte są na schemacie konfliktu rodzinnego. Ich celem jest wskazanie na potrzebę pojednania i kompromisu. Ostateczny cel jednak to wyjaśnienie w jaki sposób przodkowie Izraela znaleźli się w Egipcie, skąd kilka pokoleń później Bóg wyprowadzi ich do Ziemi Obiecanej.

Bibliografia

Chrostowski W., *Ogród Eden. Zapoznane świadectwo asyryjskiej diaspory* (Rozprawy i Studia Biblijne 1), Warszawa 1996.

Dziadosz D., *Bóg i człowiek w biblijnej historii Józefa (Rdz 37-50)*, Teologia i Człowiek 12 (2008) 32-61.

Dziadosz D., *Kapłański poemat o Bogu Stwórcy (Rdz 1,1-2,4a)*, Collectanea Theologica 79 (2009) 5-38.

Dziadosz D., *Walka Jakuba z Bogiem o błogosławieństwo. Literacka i teologiczna specyfika Rdz 32,23-33*, w: *Słowo Boże w życiu i misji Kościoła*, red. S. Szymik, Lublin 2009, 29-54.

Dziadosz D., *Genealogie Księgi Rodzaju. Pomiędzy historia, tradycja i teologią*, Biblical Annals 1 (2011) 9-41.

Karczewski M., *Oddzielanie jako działanie Boga Stwórcy w Rdz 1,1-2,4a*, Forum Teologiczne 9 (2008) 5-16.

Lemański J., *Od optymizmu do realizmu, czyli jak Jahwista koryguje kapłańską wersję przymierza (Rdz 8,20-22; Rdz 9,1-17)*, Zeszyty Naukowe KUL 48/3 (2005) 39-58.

Lemański J., *Opis stworzenia jako „conditio humana” w Rdz 2,7?*, Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne 39/1 (2006) 5-24.

Lemański J., *Bóg chroni ludzkość przed nią samą (Rdz 11,1-9)?*, Zeszyty Naukowe KUL 49/3 (2006) 3-23.

Lemański J., *Tablica narodów (Rdz 10,1-32), czyli jak doświadczenie historyczne wpłynęło na refleksje wiary*, Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie 14 (2009) 107-158.

Lemański J., *Jakub w Betel: od hieros logos do próby pojednania (Rdz 28,10-22)*, Verbum Vitae 8 (2009) 17-51.

Pawłowski Z., *Opowiadanie, Bóg i początek. Teologia narracyjna Rdz 1-3 (Rozprawy i Studia Biblijne 13)*, Warszawa 2003.

Pawłowski Z., *Od więzów krwi do wspólnoty wiary. Narracyjna analiza procesu budowania wspólnoty (Rdz 37-50)*, Verbum Vitae 6 (2004), 35-70.

Pawłowski Z., *Jakub i Ezaw: Struktura narracyjna przebaczenia i jego egzystencjalne implikacje (Rdz 32,4-33,10)*, Verbum Vitae 18 (2010) 79-102.

Szamocki G., *Rdz 1,1-2,3. Boża koncepcja świata, a nie naukowe wyjaśnienie jego powstania*, w: *Filozoficzne i naukowo-przyrodnicze elementy obrazu świata*, t. VIII, red. A. Lemańska i in., Warszawa 2009, 41-54.

Tronina A., *Genealogie w strukturze „pradziejów biblijnych” (Rdz 5,1-32; 11,10-26)*, w: *Verbum caro factum est. Księga Pamiątkowa dla T. Jelonka*, Warszawa 2007, 444-451.

Zajac E., *Potop w tradycji biblijnej oraz literaturze judaizmu okresu Drugiej Świątyni*, Lublin 2007.

Ziółkowski Z., *Poznać i pokochać Pismo Święte. Od stworzenia świata do wieży Babel. Tekst – Komentarz – Katecheza – Pytania i odpowiedzi (Rdz 1-11)*, Warszawa 2008.

ks. prof. dr hab. Janusz Lemański